

בנימין גבירצמן

בית הכנסת שהפך לשער הגיהנום מאות מיהודי קובל, שרוכזו כאן לפני שנרצחו על ידי הנאצים, חרתו על קירותיו את מילותיהם האחרונות

מיבנה שניכר בו כי פעם היה מהודר מאוד, הניצב בעיר העתיקה של קובל, מאכסן כיום מפעל הלבשה אפור. מה רב המרחק בין מה שנעשה בו כיום, לבין תחילת המאה העשרים, כאשר היה זה בית הכנסת הגדול של הקהילה היהודית התוססת בקובל. יתר על כן, מראהו השלו של המיבנה כיום אינו מעיד כלל שהיה זירה לכה הרבה סבל ובסופו של דבר מוות, של מאות ואפלי יהודים מעונים בתקופת השואה.

בית הכנסת הגדול של קובל, כפי שהוא נראה כיום

אבן הפינה לבית הכנסת הונחה כבר במחצית השנייה של המאה ה-19. היתה זו תקופת שפע לעיר ולאוכלוסייתה היהודית. הממשלה הרוסית בחרה אז במקום זה כדי להקים בו צומת חשוב של מסילות ברזל והושיבה בו חיל מצב גדול. בניית תחנת הרכבת המפוארת והקמת הקסרקטינים לאיכסון החיילים, ואחרי כן אספקת המיצרכים הדרושים להם, הזרימו לעיר כספים רבים שאיפשרו ליהודי העיר להקים בית כנסת מפואר, כיאה לקהילה עשירה. אולם התוכניות הגדולות התעכבו לאחר ששניים מהאישים שפיקחו על הבנייה נפטרו בזה אחר זה. בני הקהילה ראו בכך סימן רע ואיש לא הסכים לקבל על עצמו את המשך המשימה. קירות בית הכנסת שכבר הוקמו הוזנחו במשך כשלושים שנה, עד שאישיות בולטת אחרת בקהילה, ר' מיכל קאדיץ, אור אומץ, התגבר על הפחד ויהיה אשר יהיה – שקע במשימה הכבדה של השלמת הבנייה.

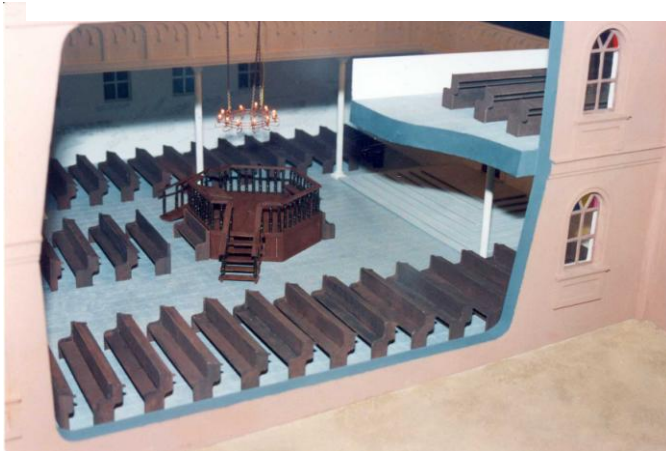
חנוכת הבית נערכה בתחילת המאה ה-20 ועד מהרה יצא שמעו בכל רחבי ווהלין כבית הכנסת המפואר ביותר באיזור כולו. התקרה המאוירת, חיטובי העץ של ארון הקודש וחלונות הזכוכית הצבעונית משכו אליהם מבקרים רבים.

”שמעתי שבית הכנסת ניבנה על ידי בנאים מומחים שהובאו במיוחד מאודסה וממקורות אחרים ברוסיה. וארון הקודש המפואר! טרם נראה כדבר הזה בכל בתי הכנסת שמסביבנו. הוא הבהיק בלובנו ועיטורי הזהב שלו היו לפלא. במיוחד היתה יפה הבימה שבמרכז האולם הגדול, כאשר קולותיהם של החזן ומקהלתו הצטלצלו בכל רחבי המיבנה. יהודי העיר אהבו מאוד את בית הכנסת הזה. צעירים

וזקנים, גברים ונשים, זרמו אליו כדי ליהנות מנעימותיו המתוקות של החזן המפורסם אהר'לה פיינטוך, שהשמיע אותן בליווי מקהלה. " כך תיאר את בית הכנסת יצחק ולדמן, ב"ספר קובל". הבניין היה אחד מהגדולים בעיר ולכן הוא שימש גם לאירועים ציבוריים שבהם התכנס קהל גדול.

דגם של בית הכנסת הגדול בקובל מימי זוהרו. למעלה – ארון הקודש. למטה - הבימה

כאשר הגיע לעיר נואם מפורסם או פוליטיקאי אהוד כמו ז'בוטניסקי, בשנות ה-30 של המאה ה-20, התכנסו בבית הכנסת למעלה מאלף איש, כדי להקשיב לדבריו.

החיים השלווים יחסית של יהודי קובל תחת השלטון הרוסי, הסתיימו כאשר רוסיה התמוטטה במהפיכה של 1917 ווהלין כולה עברה ב-1920 לשלטון פולין, שזה אך זכתה מחדש בעצמאותה. השלטון הפולני ניסה בכל כוחו להיפטר מהיהודים והטיל עליהם גזירות כלכליות קשות, על מנת לאלץ אותם להגר לארצות אחרות. בין השאר הוטלו אז מיסים כבדים על בעלי מקצוע אופייניים למיגזר היהודי, כגון חייטים, נגרים, חנוונים זעירים וכדומה. מיסים אלה גרמו עד מהרה להתנוונות הכלכלה העירונית כולה ומספר העניים בקרב היהודים גדל מאוד. כתוצאה מכך אומנם היו רבים שהיגרו למדינות אחרות, אבל הם היו רק חלק קטן מהאוכלוסייה היהודית. הרוב הגדול המשיך לנסות להתקיים על אף הגזירות הכלכליות. ב-1939 מנתה האוכלוסייה היהודית בקובל בין 13 ל-15 אלף נפש. עם הפלישה הגרמנית לפולין ב-1 בספטמבר 1939, נמצאה קובל באיזור שהועבר על ידי הגרמנים לשליטת רוסיה, לפי הסכם ריבנטרופ-מולוטוב. כך הפכה קובל לעיר מקלט עבור אלפי יהודים שנמלטו אליה מלב פולין בגלל רדיפות הנאצים, ומספר היהודים בה גדל עד כדי 20 אלף נפש ומעלה.

אולם הצלה זו היתה קצרת מועד ומצב האוכלוסייה היהודית השתנה באחת לרעה, כאשר הנאצים פלשו לרוסיה ב-22 ביוני 1941.

קובל, שהיתה קרובה לגבול הרוסי-פולני, נכבשה על ידי הגרמנים ב-28 ביוני 1941, שישה ימים בלבד לאחר הפלישה.

רדיפת היהודים בקובל החלה מייד עם כניסתם של החיילים הגרמנים העירה. החיילים שוטטו ברחובות וכל יהודי שפגשו נלקח על ידיהם בתואנה שהוא דרוש לעבודות עבור הצבא. במספר מקרים פרצו החיילים אפילו לבתיהם של יהודים והוליכו מתוכם את כל הגברים שנמצאו בהם. (מתוך עדותה של דורה רופה-גודיס ב"ספר קובל"). כבר ביום הראשון לכיבוש, נחטפו בדרך זאת בין 60 ל-80 יהודים – וכולם נרצחו.

החטיפות והרציחות על ידי החיילים הגרמנים נמשכו כחודש לפחות ומספר של היהודים שנרצחו במהלך החודש הזה הגיע לכאלף.

כמעט מייד לאחר הכיבוש, הוקם בקובל מינהל אזרחי גרמני. אחד מצעדיו הראשונים היה הקמת "יודנראט" (מועצה יהודית), שנועדה לסייע לשלטונות הגרמניים לנהל את החיים היומיומיים של האוכלוסייה היהודית. אולם תפקידה העיקרי של המועצה, בעיני הגרמנים, היה לדאוג לביצוע מדוקדק של כל הוראותיהם, כגון אספקת אנשים לגודי עבודה ובסופו של דבר לשילוח מסודר של היהודים אל מותם בגיא ההריגה שמחוץ לעיר, ביוני ובאוגוסט 1942.

צעד נוסף של המינהל האזרחי החדש היה חיוב כל היהודים לשאת אות זיהוי מיוחד. בתחילה היה זה סרט בד לבן עם מגן דוד כחול שהוצמד לשרוול. זמן קצר לאחר מכן הוחלף הסימן בשני טלאים צהובים שהוצמדו לבגד העליון, האחד מלפנים והשני מאחור.

בסוף יולי 1941 קיבל היוזנראט הוראה לאסוף את כל ספרי התורה בעיר ולשרוף אותם. הגרמנים גם החרימו חפצי ערך, הטילו על הקהילה כולה תשלום "כופר" בסך מאה אלף רובל וגייסו יהודים לעבודות כפייה.

למרות כל הצעדים האנטי יהודיים הללו נדמה היה כי חלה הפוגה כלשהי ברדיפות. מספר שבועות אחרי הפלישה, חדלו החיילים הגרמניים ללכוד יהודים "לעבודה". עובדה זו נבעה ללא ספק מהחלטתו של גנרל פון רוק, מפקד העורף של קבוצת הארמיות הגרמנית דרום (שקובל היתה באיזור שליטתו), להורות לחיילי הצבא הגרמני שלא להשתתף בפוגרומים שיזמו גורמים אוקראיניים לאומניים אנטישמיים בכל רחבי המדינה. פקודה זו נבעה כנראה מחשש לאיבוד שליטה על חיילי הצבא הגרמני, אם יורשו להשתתף כרצונם בפוגרומים אלה. למזלם של יהודי קובל, פסח גל הפוגרומים הזה על העיר.

"אומנם אירעו אצלנו מקרים מחרידים, אבל לא ראינו בהם אות לבאות, צעדי פתיחה לשואה המתקרבת. קיווינו שבסופו של דבר לא נסבול", כתבה לאחר המלחמה דורה רופה-גודיס, שהיתה כבת 16 כאשר התרחשו המאורעות הללו.

תקוות אלה זכו לחיזוק נוכח העובדה שארנו קמפף, נציב המחוז הגרמני, שהיה ממונה על המינהל האזרחי בקובל, היה אדם גמיש, שהירשה לעצמו לקבל שוחד מהיהודים ותמורת זאת גילה יחס נוח כלפיהם. אבל מצב זה לא נמשך זמן רב. מידע על מה שקורה בין נציב המחוז לבין היהודים הגיע לממונים עליו. הוא הודח מתפקידו, נשלח לגרמניה "לחופשה" ושם הועמד לדין והוצא להורג. הוא הוחלף על ידי נאצי קנאי בשם אריך קאסנר, שכנראה היה האיש שהלשין עליו לפני הממונים. מיד לאחר מכן הפכו חיי היהודים בקובל קשים מנשוא.

סימה פנטורין-רייכשטול, מהיחידים שהצליחו להימלט מפשעיו של קאסנר, תיארה אותו ב"ספר קובל" כ"חיה בעלת פרצוף של אדם, סאדיסט, איש דמים, רוצח המונים".

למרות שהיה אזרח, עובד ציבור במסגרת המינהל האזרחי הגרמני באוקראינה, נוכח קאסנר ברציחות ההמוניות של יהודי קובל, לקח בהן חלק ובמשפטו בגרמניה לאחר המלחמה הודה בעצמו בכך שירה ביהודים במו ידיו.

זמן קצר לאחר שהופיע קאסנר בעיר בסוף מאי 1942, חוייבו כל 20 אלף היהודים בקובל להתרכז בשני גיטאות. אחד מאלה היה בעיר הישנה והאחר בפרבר "החולות", מצידו האחר של נהר טוריה, המחלק את העיר לשניים.

הגרמנים החליטו לשכן בגיטו של "החולות" רק אנשים "מועילים", כגון בעלי מלאכה שייצרו מוצרים שונים עבור הצבא הגרמני, בעוד ששאר היהודים, שהוגדרו כ"בלתי מועילים", רוכזו בגטו שבעיר הישנה. מלכתחילה התכוונו הגרמנים לחסל את כל היהודים "הבלתי מועילים" הללו בשלב הראשון של חיסול יהודי קובל.

הרצח ההמוני של יושבי הגטו בעיר הישנה החל ב-2 ביוני 1942.

השלטונות הגרמניים הורו ליוזנראט לשלוח את המשטרה היהודית אל תוך הגטו, ולגרש משם את כל התושבים לכיכר העיר. משם הם הולכו אל תחנת הרכבת, הועלו על קרונות משא והוסעו אל הכפר בכובה, מרחק כשבעה קילומטרים מצפון לעיר. כאן הורדו היהודים מהקרונות, הובלו אל שטח חולי בפאתי הכפר ושם נורו בזה אחר זה על ידי חוליית מוות גרמנית (יחידה שהוקמה במיוחד כדי לרצוח יהודים). הרצח ההמוני הזה נמשך שלושה ימים תמימים.

כחודשיים לאחר מכן, ב-19 באוגוסט 1942 חוסלו באותה צורה כל היהודים "המועילים" מהגטו "חולות".

מצבות הזיכרון לקדושי קובל בגיא ההריגה ליד בכובה

יהודים רבים היו ערים לאפשרות שהנאצים מתכננים רצח המוני של יושבי הגיטאות. השמועה על חיסולים המוניים כאלה הגיעה אליהם מכל רחבי אוקראינה והם היו בטוחים שגם אליהם תגיע הרעה. רבים תיכננו להסתתר מפני הרוצים ב"בונקרים" – מקומות מחבוא מאחורי קירות כפולים או מתחת לרצפה של בתיהם. אחרים ניסו להימלט ליערות המקיפים את קובל. אבל לאחר שהסתיימו הרציחות ההמוניות, עשו הגרמנים מאמץ מיוחד לאתר את כל המסתתרים והנמלטים. רוב המלאכה המאוסה הזאת נעשתה בידי המיליציה האוקראינית המקומית שאורגנה בידי הגרמנים והיתה בפיקוחו של רס"ר משטרה גרמני בשם פריץ מאנטאי.

אנשי המיליציה האוקראינים הצליח לחשוף רבים מהיהודים המסתתרים. כל מי שנלכד בידיהם הובל לבית הכנסת הגדול ובכל פעם שמספר הנלכדים עלה על מאה, הם הובלו כולם במשאיות אל בית הקברות היהודי ושם נורו והושלכו אל בורות שנחפרו מבעוד יום. עד לשעת מותם, הם הוחזקו בבית הכנסת בתנאים מחפירים, ללא מזון וללא מים ועונו על ידי השומרים ומפקדם הגרמני הסאדיסט. כל מי שניסה להימלט מבית הכנסת נורה. רק קומץ אנשים הצליחו לברוח וכל שאנו יודעים על מה שאירע שם בא מעדויותיהם.

אחד מאלה, אשר פרס, מספר בעדותו (שפורסמה ב"דפי הנצחה ומידע" בהוצאת אירגון יוצאי קובל בישראל), כי השוטרים האוקראינים שלכדו אותו "הובילו אותנו בחזרה לגטו, לבית הכנסת, שם הם אספו את כל הנתפסים... בבית הכנסת נמצאו כמה עשרות יהודים, גברים, נשים וילדים. האווירה היתה איומה. האנשים ישבו וציפו למוות. לא היה כל סיכוי להצלה. כאשר מספר הנתפסים יגיע למאה, כך אמרו, יוציאו אותנו לבית הקברות, שם יחסלו אותנו. מדי פעם הביאו השוטרים אנשים נוספים. הנאצי מאנטי ערך אצלם חיפוש. אצל נשים חיטט באברי המין כי ידע שמסתירים שם דברי ערך. מספר האנשים הלך וגדל. ידענו שמתקרב הקץ..."

ניצול אחר, משה בבטשוק, כותב בעדותו ב"פנקס קובל", כי לאחר שנלכד, "הביאו אותנו לבית הכנסת בשעה 5 בבוקר. לא מצאנו שם איש, כי קודם לכן, ב-31 באוגוסט בשעה 7 בערב, לקחו הרוצחים הגרמנים את כל היהודים שהוחזקו בבית הכנסת והרגו אותם. תוך שעה החלו להביא קרבנות חדשים. הפשיטו אותם, הן גברים והן נשים, והם ניצבו עירומים כביום היוולדם. לקחו מהם את כל חפצי הערך שמצאו ואחרי כן היכו אותם מכות רצח. אנשים רבים גוועו מהמהלומות ומתו בו במקום, בבית הכנסת.

"במשך יומיים אספו לבית הכנסת שלוש מאות נפשות. כולם שכבו או ישבו על הרצפה. לא נתנו מאומה לאכול וגם לא התירו לאיש לצאת לצרכיו. כל אחד עשה את צרכיו במקום שבו נמצא. היו אלה ימים חמים והרבה זבובים, יתושים וחרקים אחרים עטו עלינו והמצב היה קשה ממש. אנשים היו חסרי ישע והמומים. רק ישבו ובכו. גברים התפללו וידו, בהמתנים למוות... המצב היה איום. כל רגע הגיעו מועמדים חדשים להוצאה להורג. כולם היו בדיכאון קשה, בגלל העינויים, הפצעים, הרעב, הלכלוך ומותם של הורים וילדים. האנשים נראו נורא. רובם היו פסיביים למצבם האומלל. הם איבדו את הביטחון וממש המתינו למוותם.

"ביום השלישי חרתו כל היהודים בבית הכנסת את שמותיהם על הקירות כמצבה וכזכרון לכך שהיום ימותו בידי הרוצחים הגרמנים. בשפות שונות ובצורות שונות כתבו יהודי קובל האומללים את שמותיהם על הקירות ותוך כדי כך תלשו את שיער ראשם. כל ארבעת קירות בית הכנסת היו מכוסים בכתובות שנכתבו בדם הקורבנות.

"...נחרתה בזכרוני גם התמונה המזעזעת שהתרחשה כאשר מפקד המשטרה הגרמנית מאנטי השליך לבית הכנסת מרחוק כיכר לחם, שתי עגבניות ושני בצלים. כל היהודים בבית הכנסת הסתערו על הרצפה כדי לחטוף את הלחם. אבל איש מאיתנו לא יכול היה לבצוע את הלחם, עד כדי כך הוא היה יבש. וכאשר שברנו את הכיכר לאחר קשיים רבים, לא יכולנו כלל לאכול אותו, כי היה רקוב כולו מבפנים."

ניצול אחר, בן ציון שר, מספר ב"ספר קובל", כי "עם עלות השחר הובאה להקת ילדים חדשה... בשעה 7 וחצי בבוקר נכנסו כמה שוטרים, בחרו עשר נערות חמודות בנות 15-16, ילדות יפות עין, ואמרו להן שהן מגוייסות לעבודה – לשטוף חלונות ורצפות. הוציאו אותן לבית ממול ושם טימאו אותן. מרוב עינויים לא יכלו לעמוד על רגליהן. הן הגיעו לאפיסת כוחות ונשאנו אותן על כפינו בחזרה לבית הכנסת. הילדות ישבו והתיפחו חרש. מעיניהן נבקעו כל מעיינות תהום הצער והיגון..."

במיוחד נהנו השוטרים האוקראינים מרצח ילדים קטנים. מספר בן ציון שר: "נכנס שוטר אוקראיני ומוביל איתו ילדים קטנים, עוללים, מבני שנה ומעלה. השוטרים האוקראינים הציגו מחזה מבעית: זרקו למעלה את העוללים, כדרך שזורקים כדור באוויר. הכרובים הזכים רוטשו, בני מעיהם נשפכו החוצה והם הפכו לתרביך של דם, עצמות מרוסקות ובשר מרוטש. וכל זה נעשה לעיני האמהות האומללות... אם אחת הכירה את ילדה. כחיה טורפת התנפלה על האוקראיני להציל מידי הטמאות את פרי בטנה. הרוצח בעט בלבה, שיסע את התינוק לשניים והשליך את שני פלגי הגוף על האם המתעלפת..."

השוטרים האוקראינים הלכו בהתעללויותיהם בעיקבות מפקדם, מאנטיי, שביצע מעשים נוראים בעצמו. בעדותו לפני בית המשפט הגרמני שלפניו הובא מאנטיי לדין ב-1965, סיפר אשר פרס, כי במו עיניו ראה איך תפס מאנטיי ילד ברגליו וחבט אותו בדופן משאית שחנתה לפני בית הכנסת. השוטרים האוקראינים שראו זאת, הלכו בעיקבותיו של מפקדם.

עדות מצמררת נוספת מהוות מאות ואולי אלפי הכתובות שרשמו היהודים שעברו כאן, בהמתנים למותם. אלה הם מילותיהם האחרונות לבני משפחתם ולעולם. כמה מהם השתמשו בדמם לכתובות דבריהם האחרונים. אחרים השתמשו בחפצים חדים כדי לחרות על הקירות. מספר בן ציון שר ב"ספר קובל": "ב-5 לפנות ערב הגיעו לבית הכנסת שש משאיות. מאנטיי נכנס פנימה בלוויית שוטרים וציווה עלינו לקום ולעלות על הרכב. כל אחד ידע שקיצו בא, יומו פנה. באופן אינסטינקטיבי ניגשו האומללים לקירות בית הכנסת, רשמו שמותיהם הפרטיים ושמות המשפחה וכי ביום זה וזה הם עולים לקורבן על קידוש השם ואם יישאר מישהו בחיים – שינקום את דמם השפוך. ...עלי לציין שמאנטיי לא הפריע לנו בשעת הכתיבה, אולם ככל שעבר הזמן, פקעה סבלנותם של השוטרים האוקראינים ובקתות הרובים התחילו לנתק אותנו מהכתלים. 'די לכס, ז'ידים ארורים, המכוניות ממתונות' זעקו."

הכתובות על קירות בית הכנסת היו שונות. כמה מהן הכילו רק מילה אחת: "נקמה!" ושם האיש שרשם זאת. כמה היו יותר מורכבות, כגון "בת עשרים הנני. הוי, מה יפה העולם מסביב [...] למה יורידוני לטמיון עת כל ישותי משוועת לחיים? האמנם רגעי האחרונים הגיעו?" היה אפילו מישהו שעשה מאמץ מיוחד לקשט באופן גראפי את כתובתו (ראה תצלום). שלמה פרלמוטר, שביקר בבית הכנסת מייד אחרי נסיגת הגרמנים ב-1944, מספר, כי "כמה אנשים כתבו כמה מילים על איך שנלכדו. אחרים סיפרו על תחושותיהם לקראת המוות. כמה הביעו את דעתם על הדרך שבה ימותו. רבים הוסיפו בקשה, אפילו זעקה, לנקמה. כס כתבו בעברית, יידיש, פולנית ואפילו יש כתובת אחת בלטינית. לחריתה ולכתיבה הם השתמשו בעפרונות, עטים, ציפורניים ואפילו בדמם. בוודאי האמינו כי מישהו ממשפחתם ינצל ויוכל לקרוא את מילותיהם האחרונות ולנקום את דמם הטהור השפוך."

עוד מספר פרלמוטר, כי "הלכנו לבית הכנסת, שיקירינו הפכוהו לפני מותם לקודש קודשים. מאות ואלפי חריתות נרשמו על גבי קירותיו הלבנים. רבבות אותיות עבריות ולועזיות... אותיות של מסורתיים, של גימנזיסטים, של עקרות בית, של משכילים ושל חסידים, של חלוצים ושל מתבוללים. כולם כתבו, כולם ביקשו להציב לעצמם מצבה בחייהם... רבבות נשמות עלו אותו רגע מתהומות הנשייה ומילאו את ההיכל השמם, תבעו משפטן... אימה גדולה ירדה עלי... "חריתות מעטות בלבד הצלחתי להעתיק. סבור הייתי שעוד פעמים רבות אעלה למקדש ותהיה שהות בידי לסיים את המלאכה. ברם, במהרה הגיעתנו הידיעה שקירות בית הכנסת סוידו וכך נסתם לעולמים הגולל על המצבות היקרות, שהותירו לנו לפליטה יקירינו." נראה שלאחר המלחמה הוטרדו השלטונות הקומוניסטיים המקומיים מהעובדה שהמוני יהודים, כולל סופרים ועיתונאים באו לקובל לצלם או להעתיק את הכתובות – והחליטו להעלימן. כך נותרו בידינו רק כתובות מעטות שהועתקו בעוד מועד.

והרי כמה דוגמאות מתוך כמאה הכתובות שהועתקו:

... "רעד עובר בגוף, הנה הולכים רוצחינו ... ידיהם המזוהמות מכוסות כפפות לבנות. הם דוחפים אותנו זוגות זוגות... אחים ואחיות רחמניים... הוי, כמה קשה להיפרד מהעולם היפה לנצח... אל ישכח לעולם זה אשר יזכה להישאר בחיים... אחים ואחיות יהודיים, ברחובנו היהודי החף מפשע - נקמו את נקמתנו מן הרוצחים."

*

"ארץ, אל תכסי דמנו
שמים, נקמו נקמתו
אנו הולכים למיתה אכזרית יחד עם כל עדת קובל על ידי הרוצחים האכזרים."
יום ה', י"ד ימים לחודש אלול, בלומה, יעקב דוד ויהודה

*

"בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום. נצח ישראל לא ישקר".
19 בספטמבר 1942, מרים רוזין

*

"לבאים אחרינו! זכרו את הנפשות הצעירות".
י' שרולה, פי קגן, י' גיבנט

*

"הולכת אני אל השקט הנצחי".
סוניה מלניצר

*

"כתוב אכתוב בפעם האחרונה לפני מותי. לא אדע, אם מישהו מהיהודים יישאר בחיים. חבל, שאני
לא אהיה המאושרת הזאת".

*

הייתי אצל ראטיען והוא ציווה עלי לחזור בעוד יומיים. ככה לכדו אותי. ימונאכע הוא זה שתפס אותי.
ס. מעלניצער

*

נקמה!
קאגאן פייגה נופלת מידי הרוצחים. באה מחוץ לגטו.

*

יאנקל גיוואנט כאן. בערל גם כן. כולנו נפלנו ביום רביעי בידי הרוצחים 3.9.1942

*

בערל נפל בשבת, ה-5.9. המוות קל מאוד

*

הורים, אחים ואחיות
יקרים!
אני דורש בשלומכם. אני
ביחד עם פייגה קאגאן.
היא לבדה. אנחנו עולכים
לעולמות היפים, מוטיק
יום שני – 7.9.1942
יאנקל – פייגה

*

רצינו לחיות, אבל למרבה
הצער
העניך

*

משה פייסי אולי אתה חי
– נקום

*

מאטל היקר

יומיים חיכיתי עם יאנקל לכס, אך למרבה הצער... כל הזמן הייתי עם אחיך, בדיוק כמו איתך. כה טוב היה לנו יחדיו. מאטעלע לבי! אנו עוזבים את העולם היפה. אל ניתן לדם לשתוק. אנחנו הולכים לממלכה היהודית.

אני מנשקת אותך, את כל המשפחה

פיגה

*

מחיה רבינר מאנטיק סגורה. סילחו לי. לא רציתי לגרום לכס כאב. אחרת לא יכולתי.

*

יהושע (שייע) פרידמאן היה מנהל המטבח העממי. ניספה ביום רביעי, 24.8.1942. בני לייבל ניספה כבר חודשיים קודם לכן. גם דוד ירוחם וחנה פינקלשטיין ומלכה ניספו. שתהיה זו מצבה. אולי בני יקרא זאת!

יהושע פרידמן

*

אני ירוחם בן ר' שלמה לודמירער הייתי כאן 5 ימים בתשרי 1942. אני מבקש לומר אחרי קדיש, ממי מקרובי שייוותר.

*

דוד דרוקער!
אני אהרן דרוקער מקראקוב מצאתי את מותי.

*

במחילה!
אמא, שתדעי שתפסו אותי כאשר הלכתי להביא מים. אם תהיי כאן, הזכרי בבתך יענטע סויפער שניספתה 14.9.1942.

*

אני, פיגה שווארץ, הייתי כאן בבית הכנסת 5 ימים בתשרי 1942

*

שצ"ב של בית המדרש פרוזיאנסקי, שלמה בר חיים-משה גיטעלעס נעול כאן בבית הכנסת. האשה תנצב"ה 6 ימים באלול תש"ב.

*

אנחנו מחכים כאן למוות – אברהם בן שמואל רייכשטול עם אשתו וילדם ובילה עם ילדה 24.8.1942.

*

כה הרבה מראות מזעזעים,
כה הרבה תמונות איומות,
כה הרבה כאב – ואף לא מלה של מחאה!
רק דמעות - - -
אף יד לא הורמה
אף אגרוף לא קומץ.

לייבל סאסנע 22.8.1942

רק נקראים לאלוהים!

*

יוסל וגיטל רפפורט 27.8.1942.

*

אנו יושבים בבית הכנסת וממתינים למוות

פסח ואסתר טרסגאל 23 ימים באלול

*

מבית הכנסת הוציאו במשך עשרה ימים והוליכו לשחיטה אלפי יהודים – קטן וגדול, צעיר וזקן; אך הנורא מכל הוא שהלכו ללא מילת מחאה. כמו עגלים (לטבח).
יזכרו הדורות הבאים את המוות המביש ו - - פליוס

*

בן ציון שער הלך למוות על לא מאומה 27.8.1942

*

ב"ה חיים בר שלמה שווארץ

*

באר חנה באר זייליג אפרים סגל גיטל סגל

*

פאליק באר נפל לפני שמונה שבועות ביחד עם גיסו דוד סגל

*

לייבל סאסנע!

הם יודעים שהרגו את כולם. עכשיו הולך אני עם אשתי וילדי למוות. היה בריא! אחיך אברהם

*

אחות אהובה, שאולי ניצלת ותימצאי בבית הכנסת, קראי את מילותי האחרונות הללו. אני נמצא עכשיו בבית הכנסת לפני המוות. היי את מאושרת ועברי בחיים את המלחמה העקובה מדם. זכרי את פאליע פידלמן. אחותך.

*

ביום ראשון, אני, פישביין יידל, הייתי כאן

*

גאלדשטיין בת שבע גאלדשטיין אברהם גאלדשטיין ברוך לייב (בוציע) גאלדשטיין מרים
ניספו ב-28.8.1942

*

יהושעקע! נקום את הדם השפוך.

כאן היו בריינדל ואברהם יצחק קאזאק ב-27 אלול 1942.

הגורל שציפה לעצורים בבית הכנסת אכן היה נורא. מי שנתר לספר על ההוצאות להורג של היהודים בבית העלמין הוא בן ציון שר, שהובל לגיא ההריגה פעמיים – ובשני המקרים ניצל ממוות ברגע האחרון והוחזר חי לבית הכנסת. וזה סיפורו (המופיע ב"ספר קובלי"): "בשעה 5 בערב באו המשאיות לקחת אותנו לבית הקברות... כל מכונית לוותה במשמר מזויין של שוטרים. הן עצרו ליד בית הקברות, שהיה מוקף שוטרים רבים. הקורבנות הוכנסו פעימה ורוכזו ליד בית הטהרה. הכל הצטוו להתפשט ולהטיל את הבגדים לחדר הטהרה. הכל התפשטו בצוותא – גברים, נשים ואפילו עוללים ויונקים. כשאנשי המשאית הראשונה התפשטו, הם הובלו לבור. משפחות שלמות הלכו לשחיטה, אפילו כלות עם חתניהן. הילדים לפתו בחוזקה את גוף ההורים... וכך היה סדר

ההשמדה : על הבור נמתחו שני לוחות. אמרו לאומללים לעלות עליהם כשפניהם מכוונים לבור. מאחוריהם עמדו שלושה מרצחים, פניהם רעולים, ידיהם מחזיקות בנשק אוטומטי. הם כיוונו את הלוע מול מוחו של הקרבן, כדי שהכדור לא יחטיא את מטרתו, אולם כדורי המוות פגעו במקומות אחרים. כשנפלו ההורים לבור, נגררו אחריהם ילדיהם והם מתו, לרוב, בחניקה. כשחיסלו את אנשי המכונת הראשונה, נצטוו אנשי המשאית השנייה להתפשט וכך חזרה ונשנתה הזוועה עד תום האחרון בקרבנות.

למזלו של המספר, הוא היה מאחרוני המובאים לבור. למראה הזוועה התעלף ונפל אל הבור לפני שירו בו. הוא התעורר לאחר כמה שעות, כשהרוצחים כבר עזבו את המקום. בקושי רב נחלץ מהבור והסתלק מהמקום עירום כביום היוולדו. הוא ניסה להימלט ולהתחבא אצל מכר אוקראיני, אולם נלכד על ידי שוטרים אוקראינים והוחזר לבית הכנסת.

סיפורו המדהים של בן ציון שר לא תם בכך. למחרת היום הוא צורף למשלוח הבא של המוצאים להורג – ושוב שיחק לו מזלו: "עליתי על המשאית החמישית... בבואנו לבית העלמין נפתח השער. הורידו את האנשים מהמכונת הראשונה, השנייה, השלישית, הרביעית והנה – 'סטופ!', לא מורידים יותר. נודע לנו, כי בשעה 2 בצהריים הביאו שתי משאיות עם יהודים מכפרים בסביבה, הרגו אותם והטילו אותם לתוך הבור. מכיוון שכושר קיבולו של הבור היה כדי שש משאיות בלבד, מסתבר שהללו 'תפסו' את מקומותינו והבור עבר על גדותינו. באין ברירה, החליטו להחזירנו לבית הכנסת."

בן ציון שר החליט שלא להתגרות עוד במזלו הטוב. הוא נמלט בחסות החשיכה בקפיצה מחלון בית הכנסת, הגיע אל היערות שמסביב לקובל וכך נותר בחיים כדי לספר על הזוועות שעברו יהודי קובל האחרונים מידי הנאצים ושותפיהם האוקראינים.

הזוועות שביצעו מאנטיי והמיליציה האוקראינית שלו התרחשו תחת עינו הבוחנת של נציב המחוז קאסנר. במסקנות בית המשפט הגרמני שדן אותו ב-1965 נאמר, בין השאר, כי "הוא עצמו היה נוכח ברציחות ההמונים בביכובה ובהוצאות להורג בבית העלמין היהודי. פעם אחת ראה אותו עובד הרכבת הגרמני וויטמן בשעת מעשה... הוא הבחין בכך שיורים ביהודים בבית העלמין היהודי. מתוך סקרנות הלך לשם. ליד ערימת עפר גבוהה הוא ראה אדם כבן 21, לבוש במדי ס.ס. או ס.ד. כשהוא יורה ביהודים בזה אחר זה בתת המקלע שלו. כעשרה עד חמישה עשר יהודים עירומים עדיין ניצבו שם באותה שעה... קאסנר ניצב בסמוך... בעצם היותו שם כאיש המינהל האזרחי הגרמני הוא רצה לשלוט מקרוב ברציחות ולהבטיח שההוצאות להורג יבוצעו בדיוק לפי התוכנית."

כשהגיע הצבא האדום לאיזור קובל, בפברואר 1944, כבר לא נותרו יהודים בעיר. הגרמנים לא ויתרו על שליטתם בעיר, גילו התנגדות עזה ועיכבו את הרוסים יותר משלושה חודשים. כל אותו זמן הופגזה

והופצצה העיר קשות. רק ב-6

ביולי 1944 נסוגו הגרמנים

והצבא האדום נכנס העירה.

בסך הכל נותרו בעיר ההרוסה

רק 250 תושבים – ואיש מהם

לא היה יהודי. מכל רבבות

היהודים שחיו בקובל נותרו

בחיים רק כארבעים איש. הם

ניסו לחזור העירה, אבל לא

החזיקו בה מעמד וכולם עזבו

לאחר זמן קצר.

הרוצחים הנאצים קאסנר

ומאנטיי הצליחו להימלט

מקובל לפני שיחרורה. הם שבו

לחיים אזרחיים רגילים, אך

לבסוף נלכדו והובאו לדין.

לאחר משפט ארוך וממצה, בו

הופיעו עדים רבים, כולל

ניצולים שהכירו אותם פנים אל

פנים, נדונו השניים לעונש המכסימלי האפשרי לפי החוק הגרמני: מאסר עולם ואיבוד כל זכויותיהם

האזרחיות.

עד כמה שידוע לנו, איש מהרוצחים האוקראינים לא הועמד לדין על פשעיו.

בשנים הראשונות לאחר המלחמה נותר בית הכנסת עזוב ומוזנח. הוא היה יכול להפוך לאנדרטה לזכר

יהודי קובל, אבל לא כך אירע. לאחר שנים של הזנחה הוא הפך למפעל לייצור בגדים וכנראה שתוך

כדי כך סויידו קירותיו וכל הכתובות שהיו חקוקות עליהם נעלמו מהעין. בתצלום של בית הכנסת

בית הכנסת של קובל כפי שנראה ב-1945. הכניסה המרכזית חסומה בקיר לבנים והמקום שימש כמזבלה לירקנים מהשוק הסמוך. בחזית עדיין נראים מגיני דווד, משני צידי "מגן שלמה" והכתובת "זה השער לה' צדיקים יבואו בו" – שכיום אינם בנמצא. פנים, נדונו השניים לעונש המכסימלי האפשרי לפי החוק הגרמני: מאסר עולם ואיבוד כל זכויותיהם האזרחיות.

שנעשה ב-1945. עדיין התנוססו בחזיתו שני מגיני דוד ו"מגן שלמה" גדול, אך לאחר מכן הם נעלמו ומשרידיהם נראה שסותתו באיזמלים. גם כתובת בעברית – "זה השער לה' צדיקים יבואו בו" – שהתנוססה בחזית הבניין, נעלמה. בתצלום מ-1945 נראית כתובת עברית נוספת, מכל לשער הכניסה, אך היא לא ניתנת לזיהוי – וגם היא נעלמה. רק מגן דוד אחד נותר חלקית בקיר האחורי של בית הכנסת. אבל למרות כל אלה, מהווה בית הכנסת לנו, היהודים, מצבת נצח לזוועות שעברו אחינו בבניין זה עצמו, ברחבי העיר ובכל מזרח אירופה בתקופת השואה.

**בית הכנסת כיום.
מימין: שרידי מגן
דוד שנותרו בקיר
החיצוני האחורי
של הבניין.
משמאל: אולם
המתפחה**

